

By nachte in danssynghe en vergaederynghe

Beschuldigd van hekserij: de heksenprocessen van Laarne (1607–1608) en het verschil tussen leven en dood

Véronique Lambert

De heksenvervolgingen behoren tot de donkerste periodes uit onze geschiedenis. Al in de late vijftiende eeuw startten de eerste systematische heksenjachten. De *Malleus malificarum* of *Heksenhamer* van Heinrich Kramer (Institoris) en Jacob Sprenger (1486) fungeerde daarbij in veel gevallen als handleiding.¹ In de periode 1530 tot 1580 waren er weinig processen, maar vanaf 1580 sloeg de heksenwaan weer in volle hevigheid toe en vielen ook de meeste slachtoffers, in totaal werden 30.000 tot 50.000 personen geëxecuteerd.² Ongeveer 80 procent van de beschuldigen waren oudere vrouwen die niet zelden aan de rand van de samenleving leefden. Naast toverij, het verzaken aan God en het sluiten van een pact met de duivel stonden de nachtelijke bijeenkomsten met andere heksen en hun duivels steevast op de lijst van zaken die hen ten laste werden gelegd.³

De heksenvervolgingen van de zestiende en zeventiende eeuw worden bijna systematisch geassocieerd met heksenverbranding. Dat de vuurdood de gebruikelijke straf voor heksen was, is een moeilijk uit te roeien mythe.⁴ Toch werden er ook andere straffen uitgesproken en waren er gevallen waarbij de betichten vrijgesproken werden. Dat was het geval in Laarne: bij de heksenprocessen daar kwamen vier van de zes beschuldigen op de brandstapel terecht. De vraag dringt zich op: waarom werden twee heksen niet verbrand? Werd er een onderscheid gemaakt op basis van de feiten die hen ten laste gelegd werden, meer specifiek de vermeende nachtelijke activiteiten zoals het dansen en vergaderen *by nachte*. Zijn er andere elementen die een rol speelden?

1 J. Sprenger en H. Institoris, *Le marteau des sorcières*, (Franse vertaling door A. Danet), Parijs, 1973.

2 J. Monballyu, *De Heksen en hun bureu. Heksenprocessen in de Lage Landen 1598-1652* (Leuven, 2015) 47–49.

3 Voor een uitgebreid overzicht met voorbeelden: *Ibidem*, 88–171.

4 F. Vanhemelryck, *Het gevecht met de duivel. Heksen in Vlaanderen* (Leuven, 1999) 103.

De casus Laarne is uitermate geschikt om deze vragen te beantwoorden. De processen volgen elkaar zeer snel op en vinden steeds voor dezelfde rechtbank plaats, het zijn niet allemaal vrouwen die van hekserij beschuldigd worden en de betichten hebben verschillende profielen. Bovendien zijn de processtukken quasi integraal bewaard.⁵

In dit artikel geven we eerst een overzicht van het normale verloop van een heksenproces en de beschikbare bronnen om dergelijke processen te bestuderen. Vervolgens worden de heksenprocessen van Laarne beschreven. Tot slot proberen we voor de casus Laarne, op basis van een analyse van het profiel van de beschuldigen, de getuigen, de beschuldigingen en de processen, een antwoord te vinden op bovenstaande vragen.

Heksenprocessen: procedure en bronnen

In totaal zouden in Europa tussen de 60.000 en 100.000 mensen van hekserij beschuldigd zijn.⁶ In het graafschap Vlaanderen werden de eerste heksen verbrand in Brugge in 1532. Het hoogtepunt van de vervolgingen viel tussen 1595 en 1610. Meer dan de helft van de verbrandingen zijn te situeren in het uiterste zuidwesten van het graafschap, met zwaartepunt in Veurne, Nieuwpoort en Duinkerke.

De lijst van redenen waarom iemand van hekserij verdacht werd, is lang: verwantschap of contact met een van hekserij beschuldigd persoon, een lelijk gezicht, suïcidaal gedrag, krankzinnigheid, asociaal gedrag, ongevraagd op bezoek komen, nachtlawaai maken, ruzie maken, ongodsdienstig gedrag, een buitenechtelijk kind hebben, schunnige praat verkopen, overspel plegen, magische praktijken uitoefenen, betrokken zijn bij buitengewone gebeurtenissen, betrokkenheid bij ziekte of dood van mensen of dieren of bij tegenslagen, verdachte poeders of zalven in bezit hebben, ... Al die zaken konden de goede naam van een persoon aantasten en de verdenking voeden dat iemand een heks was. Eens iemand de 'fama' had een heks te zijn, was de kans groot dat hij of zij ervan verdacht werd deel te nemen aan nachtelijke bijeenkomsten met de duivel en vervolgd werd. Ofwel werd er door een benadeelde tegen de vermeende heks een klacht ingediend ofwel nam 'de overheid' (baljuw, schepenen, heer, ...) het initiatief om over te gaan tot strafrechtelijke vervolging.

Gevallen van hekserij konden op twee manieren behandeld worden: via de extraordinaire of de ordinaire strafprocedure. De extraordinaire procedure werd het meest gebruikt. Het was een zeer eenvoudige procesvoering die enkel bestond uit het gerechtelijk verhoor van de getuigen ten laste (bezwarende getuigenissen), een ondervraging van de verdachte, eventueel een ondervraging van de verdachte onder tortuur en een eindvonnis. De extraordinaire procedure kon zeer snel gaan en op enkele dagen tijd afgehandeld worden.

In sommige, ingewikkelde, gevallen konden de rechters overschakelen op de ordinaire procedure. In dat geval werd het gerechtelijk onderzoek en de gewone ondervraging van de verdachte gevolgd door een schriftelijk debat tussen de vervolgende gerechtsofficier en de verdachte, die zich daarbij kon laten bijstaan door een advocaat. De gerechtsofficier moest dan eerst een akte van beschuldiging opstellen en die aan de strafrechters overmaken. Een kopie van de akte werd vervolgens aan de advocaat van de beschuldigde bezorgd, samen met de namenlijst van de beschuldigen ten laste. De advocaat kon dan schriftelijk reageren op de akte alsook bezwaren

5 Ze worden bewaard in het Rijksarchief van Gent, Oud archief van de gemeente Laarne, AR85.

6 J. Monballyu, *De heksen en hun burens*, 47–49.

formuleren tegen de getuigen ten laste en in een tegenbewijs een aantal getuigen ten onlaste laten verhoren.⁷ Hierop kon de gerechtsofficier op zijn beurt schriftelijk reageren, de tegen de getuigen ten laste geformuleerde bezwaren weerleggen en bezwaren formuleren tegen de getuigen ten onlaste. Op die repliek kon de advocaat nogmaals reageren. Bij elk van die verschillende stappen konden zowel gerechtsofficier als advocaat eerder gehoorde getuigen opnieuw laten verhoren of nieuwe getuigen laten ondervragen. Daarna waren de strafrechters voldoende geïnformeerd om te beslissen over het vervolg: vrijspraak, vrijlating onder eed of belofte om opnieuw te verschijnen wanneer de rechters dat zouden vragen, veroordeling tot ondervraging onder tortuur of onmiddellijke veroordeling tot een straf.⁸

Tijdens het proces vroegen de strafrechters in veel gevallen advies aan externen. Vanaf 1606 waren alle schepenbanken en leenhoven in Vlaanderen verplicht om in hekserijzaken advies te vragen aan speciaal hiervoor aangewezen advocaten bij de Raad van Vlaanderen in Gent en dat advies ook blindelings te volgen. Soms verkregen de lokale rechtbanken een vrijstelling van deze tijdrovende en kostelijke consultatieverplichting die tevens een aantasting van de lokale autonomie betekende.

Wanneer de strafrechters beslisten om de verdachte onder tortuur te ondervragen, was zijn of haar doodsvonnissen al bijna zeker getekend. De foltering – ook wel ‘scherp’ examen genoemd – ging door tot de verdachte bekende. Na afloop moest de bekentenis binnen de 24 uur en buiten tortuur herhaald worden. Indien de verdachte de bekentenissen introk (wat meestal niet gebeurde), werd er opnieuw tot foltering overgegaan. Een verdachte mocht maximaal drie keer gefolterd worden.

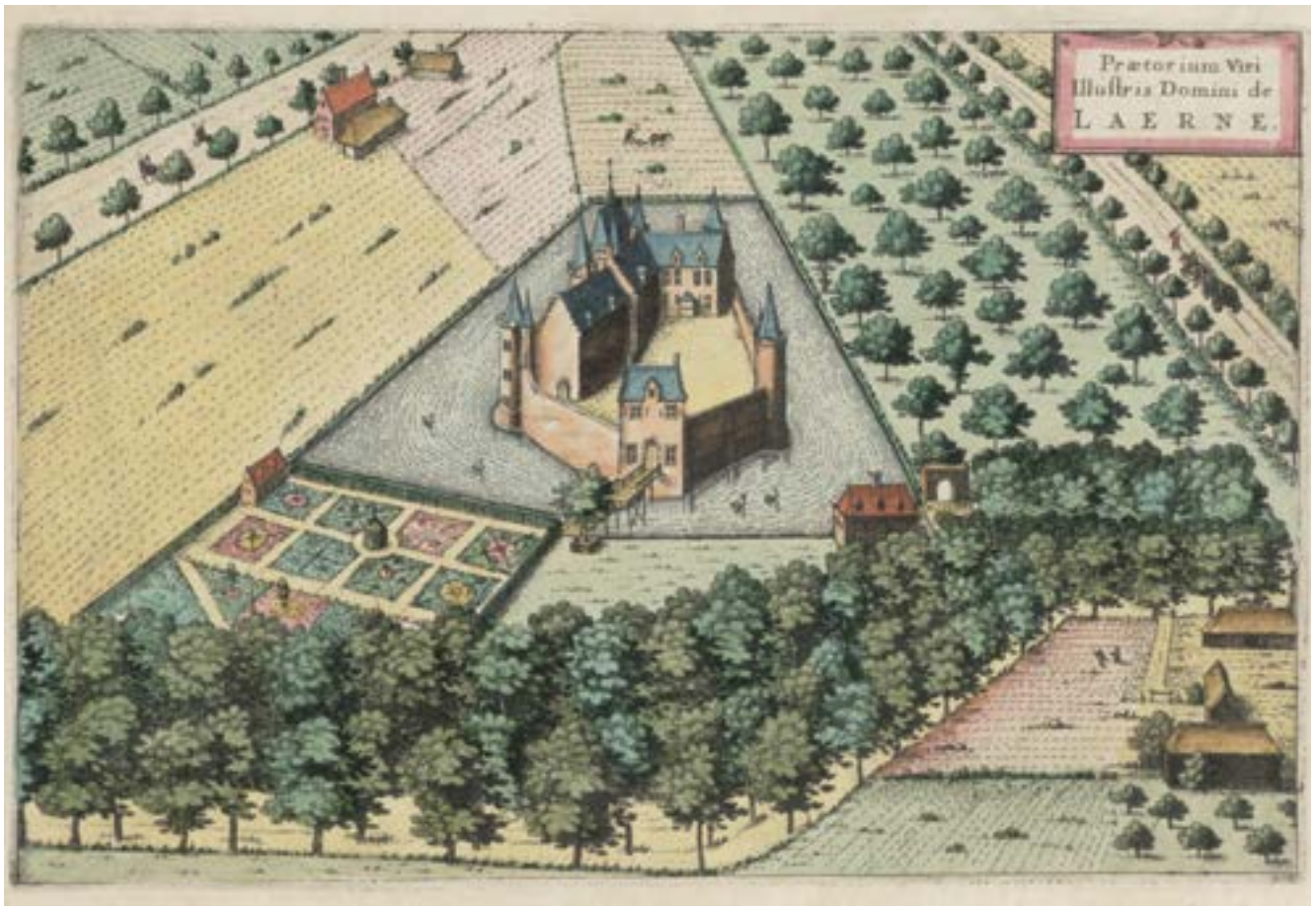
Wanneer de strafrechters beslisten om de verdachte onder tortuur te ondervragen, was zijn of haar doodsvonnissen al bijna zeker getekend

Een griffier schreef het eindvonnis neer. Dat werd publiekelijk voorgelezen. In geval van executie werden de goederen van de veroordeelde verbeurd verklaard ten voordele van de landvoogden.

We zijn bijzonder goed geïnformeerd over de heksenprocessen. Heel veel processtukken doorstonden immers de tand des tijds. De meeste worden momenteel bewaard in het Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën, hoofdzakelijk in de fondsen ‘oud stadsarchief’, ‘oud gemeentearchief’ of ‘kasselrijarchief’. Het is evident dat deze bronnen een schat aan gegevens bevatten over de stedelijke of gemeentelijke samenleving in die tijd. Zeker wanneer de ordinaire procedure toegepast werd, verschaffen de processtukken ons veel informatie over sociale situaties, machtsverhoudingen, rechtsgang, enzovoort.

7 Getuigen ten laste zijn getuigen die belastende feiten aanbrengen. Getuigen ten onlaste zijn getuigen die door de verdediging worden opgeroepen om de onschuld van de betichte te staven.

8 J. Monballyu, *De heksen en hun burens*, 38–40.

Het kasteel van Laarne in 1641. Zo moet het er ook ongeveer uitgezien hebben ten tijde van de heksenprocessen. Antonius Sanderus, *Flandria Illustrata*. Gent, Universiteitsbibliotheek. Creative Commons.

De heksenprocessen van Laarne⁹

Het begin

In 1602 werd in Laarne al een toveres aangehouden: 'Griete, dhuusvrauwe van Lieven Stobbeleere'. Dat weten we alleen uit een getuigenverklaring tijdens het proces van Lieven Lammens. Verder is er over deze vrouw niets bekend. Op 5 december 1605 onderzocht het leenhof van Laarne de aantijgingen aan het adres van Janne Callens: ze werd door zes mannen en één vrouw beschuldigd van het betoveren van mensen en dieren. Ze werd, blijkens de verklaringen, ook in het openbaar verweten toveres te zijn en iedereen in het dorp zei dat ze een heks was. De lijst van feiten waarvan ze beschuldigd werd, was lang. Toch gaf het leenhof geen verder gevolg aan het onderzoek. Waarom is niet geweten.

In 1607 werd in Overmere Maeyken van Cutsenroeye beschuldigd van hekserij. Tijdens de ondervraging noemde ze de namen van twee heksen uit Laarne: Janne Callens en Paesschyne Neyts. Net voor haar executie – ze werd op 16 augustus 1607 verbrand – bevestigde ze dit opnieuw. De informatie werd aan het leenhof van Laarne bezorgd.

Nu werd Janne Callens wel gearresteerd, op 18 augustus 1607, en ondervraagd. Ze ontkende alle beschuldigingen. Paesschyne Neyts en Joosyne Celis werden dezelfde dag ondervraagd en ontkenden eveneens alle aantijgingen.

⁹ De beschrijving is gebaseerd op J. Monballyu, 'Heksenprocessen te Laarne in 1607–1608: een samenspel van "krachten van onderen" en "krachten van boven"', *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde* (4de reeks, 21, jaarboek 2002) 191–249. De originele procesbundels zijn quasi integraal overgeleverd en worden bewaard in het Rijksarchief van Gent, Oud archief van de gemeente Laarne, AR85.

De eerste processen

Na advies van de heksenadvocaten van de Raad van Vlaanderen zette het leenhof de processen verder: de feiten moesten eerst aan de hand van getuigenissen bewezen worden, vervolgens moesten de verdachten de mogelijkheid krijgen om tegenbewijs te leveren en bezwaren te uiten tegen de getuigen en tot slot moesten de beschuldigten onderzocht worden op duivelstekens. Al die tijd bleven de verdachten opgesloten in de kasteelgevangenis. Janne Callens slaagde er echter in om met hulp van familie te ontsnappen. De baljuw zette het proces verder voor Paesschyne Neyts en Joosyne Celis. De getuigenissen tegen hen werden opgetekend. Paesschyne was al twintig jaar eerder in Zuiddorpe verdacht geweest van toverij. Ook daarover kwam iemand getuigen. Het proces-verbaal van de verhoren werd overgemaakt aan de Gentse advocaten en die beslisten dat Paesschyne en Joosyne moesten onderzocht worden op duivelstekens en ook onder tortuur ondervraagd.

Eerst was Paesschyne aan de beurt. Ze kreeg nog de kans om spontaan te bekennen, maar weigerde. Dus onderzocht Boudewijn Waelspeck, de beul uit Gent haar op duivelsmerken. Hij vond vier 'teecken van den viandt'. In een poging om haar vege lijf te redden, spuwde Paesschyne op de grond en verzaakte aan de duivel. Het mocht niet baten. Op 29 augustus werd ze voor een groot oplaaiend vuur gezet (waakproef) en na 24 uur ging ze over tot bekentenissen. Ze verklikte ook andere heksen. Een dag later werd ze nogmaals ondervraagd, maar nu zonder tortuur. Ze bekrachtigde haar bekentenissen en tekende daarmee haar doodsvonnissen. Ondertussen werd ook Joosyne Celis ondervraagd. Ze ontkende alle beschuldigingen, maar de beul vond twee duivelsmerken op haar lichaam. De weg lag vrij voor ondervraging onder tortuur. Ook Joosyne verzaakte aan de duivel en aanriep Onze-Lieve-Vrouw en alle heiligen. Toch werd ze op 31 augustus voor een laaiend vuur gezet en opnieuw aan een verhoor onderworpen. Al na enkele uren bekende ze verschillende aantijgingen, maar niet alle. Zo ontkende ze onder meer dat ze een duivelspact had afgesloten. Ze noemde ook namen van andere mannen en vrouwen die op de heksenbijeekommen waren geweest. De volgende dag herhaalde ze haar verklaringen buiten tortuur.

De verdachten hadden tijdens hun verhoor allebei de namen van Willemyne Svermans en Lieven Lammens genoemd. Die werden al op 1 september aangehouden, in het kasteel opgesloten en ondervraagd. De baljuw ondervroeg de getuigen ten laste. Hij ondervroeg ook een laatste keer Paesschyne en Joosyne en confronteerde hen met Willemyne en Lieven. De eerste twee bleven bij hun verhaal, de laatste twee ontkenden in alle toonaarden. Het lot van Paesschyne en Joosyne was definitief bezegeld. Ze werden op 11 september 1607 naar het galgenveld van Laarne gebracht en op de brandstapel gezet. Hun goederen werden verbeurd verklaard ten voordele van de heer van Laarne. Vlak voor de executie verklikte Paesschyne nog zeven andere heksen.

Een sneeuwbaaleffect

Ondertussen was Janne Callens nog steeds op de vlucht. Na een zwerftocht van drie weken werd ze in Assenede gearresteerd en naar Laarne overgebracht. Eerst werden de getuigen gehoord en daarna Janne zelf. Ze ontkende de beschuldigingen en beweerde dat ze niet met de duivel omging, maar wel met de engel Gabriël en dat Onze-Lieve-Vrouw van Scherpenheuvel haar geholpen had om uit de gevangenis te ontsnappen.

Zicht op de oudste delen van het kasteel van Laarne, met links de vierkante donjon. De gerechtszaal bevond zich op de eerste verdieping van de donjon. De beschuldigten werden in de kelder van die toren opgesloten. Foto: Lucia De Dycker.

Maar op de vraag of ze bezwaren had tegen de getuigen, antwoordde ze negatief en haalde zo haar verdediging onderuit. Een onderzoek van haar lichaam leverde twee duivelstekens op. Janne smeekte om genade. Het mocht niet baten. De getuigen herhaalden hun verklaringen en daarna, op 20 november, startte de ondervraging voor een groot laaiend vuur. Twaalf uur lang hield ze stand. Daarna rolden de bekentenissen er vlot uit. Ze verklikte ook andere heksen. De weg naar de brandstapel lag open. Op 2 oktober 1607 werd Janne geëxecuteerd. Haar goederen werden verbeurd verklaard.

Diezelfde 2 oktober werd ook Willemyne terechtgesteld. Ze was eerst drie nachten en drie dagen onder tortuur ondervraagd, had bekend en die bekentenissen buiten tortuur herhaald. Ze was zelfs nog een tweede keer gefolterd om haar enkele nieuwe feiten – die Janne Callens genoemd had – te doen bekennen. Het proces tegen Lieven Lammens volgde hetzelfde procedé. Ook hij ontkende alle aantijgingen tijdens de eerste ondervragingen. Boudewijn Waelspeck vond twee duivelstekens op het lichaam van

Boudewijn Waelspeck vond twee duivelstekens op het lichaam van Lieven, maar die zei dat het littekens van zweren waren

Lieven, maar die zei dat het littekens van zweren waren. Zijn familie liet een tegenexpertise uitvoeren door een medicus en een chirurgijn uit Gent. Die verklaarden allebei dat de zogenaamde duivelsmerken wel gevoelig waren en dus 'niet te blameren'. Vervolgens werden de getuigen ten laste gehoord. Ook Janne Callens beschuldigde Lieven van toverij. Lieven liet weten dat hij zich wenste te verdedigen tegen de beschuldigingen en nam een procureur onder de arm. Deze rechtsgeleerde poneerde eerst de stelling dat hekserij een misdrijf was dat gepleegd werd door arme, zieke vrouwen uit lagere milieus. Lieven Lammens echter was een man van eer die zelfs enkele keren schepen van Laarne was geweest en zeker niet onbemiddeld was. De man weerlegde ook stuk voor stuk elke beschuldiging: dat het paard dat gestorven was na een aanraking door Lieven ook een natuurlijke dood kon gestorven zijn, of door betovering door andere personen; dat het zich niet gerechtelijk verdedigen tegen de openbare verwijten van toverij geen stilzwijgende bekentenis was; dat Lievens moeder geen tovenaars kon geweest zijn omdat ze in gewijde grond begraven was; dat de verklaringen van Paesschyne en Joosyne niet ernstig konden genomen worden omdat ze dienaresses van de duivel waren en dat de duivel hen had doen geloven dat ze Lieven zagen, maar dat hij er niet werkelijk was. De tegenexpertise van de duivelsmerken werd opnieuw op tafel gegooid en de procureur noemde ook een aantal procedurefouten zoals het niet ter beschikking stellen van de lijst van getuigen ten laste. De conclusie was, volgens de procureur, dat Lieven onmiddellijk moest vrijgelaten worden, of ten minste op borgtocht.

Twee dagen later remedieerde de baljuw de procedurefouten en won advies in bij de Gentse heksenadvocaten. Lieven bleef opgesloten. Pas enkele weken later werd het proces verdergezet. Er werden nieuwe getuigen opgeroepen. De beschuldigde wilde geen extra geld aan zijn verdediging spenderen en zag af van het leveren van tegenbewijzen. De ondervraging onder tortuur begon op 15 oktober. Hij moest de waakproef ondergaan en de beul bond koorden rond zijn duimen en spande die hard aan, wat voor vreselijke pijnen zorgde. Drie dagen en drie nachten werd Lieven gefolterd. Hij was totaal uitgeput en bekende alle aantijgingen. Hij smeekte om hem te laten slapen en verzekerde zijn ondervragers dat hij de bekentenissen buiten tortuur zou herhalen. Maar dat deed hij niet. De volgende dag al, op 19 oktober, trok hij al zijn bekentenissen in. Daarop volgde op 21 oktober een tweede ondervraging onder tortuur (wakker blijven). Opnieuw bekende Lieven en opnieuw trok hij de bekentenissen een dag later weer in. Hij verdween in de kasteelgevangenis.

Omdat het proces stilgevallen was en Lieven opgesloten bleef, diende hij zelf een verzoek in om de zaak verder te zetten. Hij uitte daarbij allerlei beschuldigingen aan het adres van Boudewijn Waelspeck: geldzucht, valsheid, stelen, bedreigingen. Hij klaagde ook de suggestieve en leugenachtige verklaringen van de baljuw, de griffier, de cipier en anderen aan. Daarop werd Lieven overgebracht naar het Gravensteen te Gent. Daar werd hij op de pijnbank gelegd en voor de derde keer aan tortuur onderworpen, nu in aanwezigheid van de heksenadvocaten. De beul spande koorden rond zijn borst, buik en benen en legde een natte doek op zijn mond, maar Lieven bekende niets. Het resultaat was dat hij voor tien jaar uit Vlaanderen verbannen werd.¹⁰

¹⁰ Hij keerde na tien jaar naar Laarne terug en overleed er op 16 augustus 1636.

De dossiers van de heksenprocessen van Laarne zijn zo goed als integraal bewaard en bevinden zich in het Rijksarchief te Gent (AR85-nr.487).

De laatste heks van Laarne

Paesschyne Neyts, Joosyne Celis, Janne Callens en Willemyne Sveermans hadden tijdens hun ondervragingen ook de naam van Joosyne Luycx genoemd. Ze werd op 1 oktober 1607 aangehouden en in de kasteelgevangenis opgesloten. De ondervraging gebeurde in aanwezigheid van een heksenadvocaat uit Gent. De beul onderzocht haar op duivelsmerken en vond er drie. Joosyne ontkende alle aantijgingen. Haar echtgenoot, Adriaen Schaepmeester, nam een rechtsgeleerde procureur onder de arm. Hij weerlegde de beschuldigingen: dat Joosyne de reputatie had een goede, eerlijke en katholieke vrouw te zijn; dat ze in opspraak gekomen was nadat een vrouw in Laarne haar na het zeefdraaien van toverij had beschuldigd, maar dat zeefdraaien zelf een vorm van toverij was waardoor deze aantijging niet weerhouden kon worden; dat de verklaringen van Janne Callens, Paesschyne Neyts en Joosyne Celis niet onder eed gebeurd waren en dat Joosyne Luycx niet met hen geconfronteerd was; dat die getuigen heksen waren en dat hun getuigenis waardeloos was; dat de duivel die heksen misleid had en voorgespiegeld dat Joosyne Luycx op de heksenbijeenkomsten was geweest terwijl dat niet zo was; dat Janne Callens en Paesschyne Neyts oud waren en 's nachts niet meer goed zagen; dat Paesschyne Neyts de reputatie had vaak dronken te zijn; dat het onderzoek naar duivelsmerken niet correct verlopen was; dat de getuigen alleen over Joosyne's reputatie van tovenares gesproken hadden en er dus niet bewezen was dat zij effectief een tovenares was. De conclusie, volgens de procureur, was dat Joosyne Luycx zo snel mogelijk moest vrijgelaten worden.

Er werd advies gevraagd aan de heksenadvocaten in Gent. Zij stelden voor dat beide partijen getuigen zouden oproepen om hun beweringen te staven. De heer van Laarne en de baljuw mochten bij die getuigenverhoren niet aanwezig zijn. Joosyne Luycx legde ook twee schriftelijke verklaringen neer. De eerste van Jan Schatterman, pastoor van Laarne, die verklaarde dat Joosyne een goede katholieke parochiaan was. De tweede van de griffier van Destelbergen die verklaarde dat Janne Callens op de dag voor haar executie de beschuldigingen aan het adres van Joosyne had ingetrokken. De baljuw probeerde vervolgens de getuigenissen onderuit te halen en de bewijsstukken ongeldig te laten verklaren. De procureur haalde argumenten aan om de getuigenissen ten laste te ondergraven. De zaak werd voorgelegd aan de Gentse heksenadvocaten. Vijf van hen meenden dat Joosyne moest worden vrijgelaten tegen betaling van de gerechtskosten. Eén advocaat was van oordeel dat ze onder tortuur moest ondervraagd worden. Het leenhof van Laarne volgde het meerderheidsadvies en op 20 maart 1608 werd Joosyne vrijgesproken.

De beschuldigen¹¹

Drie betichten leefden aan de rand van de samenleving. Het ging om vrouwen van boven de 50 die onbemiddeld waren, veel tegenslagen hadden gekend en in slechte omstandigheden woonden. Janne Callens was 61 jaar. Ze huwde twee keer, de tweede maal met Michiel de Coene, een smid uit Laarne, een vechtersbaas die regelmatig dronk en haar in 1587 in de steek gelaten had zodat ze moest bedelen. Ze had een paar koeien en verwerkte vlas. Ze werkte soms als vroedvrouw. Paesschyne Neyts, alias Beck, 51 jaar, woonde enige tijd in Zuiddorpe en verhuisde in 1585 naar Laarne waar ze met haar man Pieter Tweecruys een kroeg uitbaatte. Haar man was een dronkaard die zijn vrouw zeer regelmatig bont en blauw sloeg. In 1605 nam hij dienst in het leger. Hij vertrok en liet vrouw en kinderen zonder bestaansmiddelen achter. Door oorlogsomstandigheden brandde Paesschyne's huis twee keer volledig af. In de processtukken wordt Paesschyne Neyts een 'weerdine van zeer vyle ende arme conditie' genoemd. Joosyne Celis woonde met haar man op het Mageret bij Beervelde. Ze verdiende wat geld door het spinnen van garen, maar was arm.

De andere beschuldigen hadden meer middelen. Willemyne Sveermans, 51 jaar, was een dochter van boeren uit Laarne. Ze was tevens de halfzuster van Lieven Lammens. Ze was gehuwd met Jan Baert, een landbouwer, die een knecht in dienst had. Ze waren tamelijk welstellend. Willemyne had een opvliegend karakter en maakte vaak ruzie met haar burens. Joosyne Luycx, 53 jaar, was de dochter van Jan Luycx, landbouwer en koster in Laarne. Ze was gehuwd met Adriaen Schaepmeesters, een niet onbemiddelde schapenboer. Ze trad soms op als vroedvrouw. Lieven Lammens, 41 jaar, was een niet onbemiddelde landbouwer uit Laarne. Hij kon lezen en schrijven, kende wat Latijn en was enkele keren schepen van Laarne. Zijn vrouw had twee meiden in dienst en zelf deed hij soms beroep op een werkman.

Beschuldigingen, getuigenissen en bekentenissen¹²

De vermeende heksen werden beschuldigd van toverij. Janne Callens zou koeien en kalveren betoverd hebben door over hun rug te wrijven; de melk van die koeien kon daarna niet meer gebruikt worden om boter te karnen. Ze klopte ook een man op de rug en die werd daarna zwaar ziek. Paesschyne Neyts werd ervan verdacht mensen met een appel te hebben betoverd. Joosyne Celis zou een man hebben doen sterven door over zijn been te wrijven en anderen door aanraking betoverd hebben. Willemyne Sveermans

11 De analyse is gebaseerd op J. Monballyu, 'Heksenprocessen te Laarne'.

12 *Idem.*

en Lieven Lammens zou mensen en dieren betoverd hebben en laten sterven. Joosyne Luycx werd ervan verdacht een kind en een man te laten sterven en tal van anderen te hebben betoverd.

Ook 's nachts bleken er vreemde dingen te gebeuren. Stoffel, de zoon van Janne Callens, riep midden in de nacht de bureu te hulp ('och ghebueren staet ons by, myn moeder wert duer den duvele duer den messynck ende gootgat ghesleept') omdat de duivel zijn moeder door het gootgat en de mesthoop had gesleept. Een getuige zag Willemynne Sveermans midden in de nacht in een veld zitten zonder dat het duidelijk was wat ze daar deed. Een andere getuige zag haar op een bezem vliegen en 's nachts door de velden wandelen. De echtgenote van Lieven Lammens had hem eens hinnikend als een paard in zijn bed aangetroffen en hij zou haar gezegd hebben dat hij van de mare bereden was.

De beschuldigten ontkenden alle aantijgingen. In vijf van de zes gevallen ging het leenhof van Laarne over tot folteringen. Daarvoor werd beroep gedaan op de Gentse beul Boudewijn Waelspeck. De tortuur begon meestal 's avonds, tussen zes en zeven uur, want dan waren de verdachten al vermoeid. De beklagden werden tijdens de – zeer suggestieve – onder- vragingen voor een hoog oplaaiend vuur gezet en moesten wakker blijven.

Interieur met links een heks die aan tafel een middel (vliegzaal?) bereidt. Rechts zien we nog twee heksen: een oude vrouw met een boek en een naakte vrouw met bezemsteel. Ets naar David Teniers II, 17de eeuw. Amsterdam, Rijksmuseum, RP-P-1880-A-4472

Paesschyne Nyts hield het één nacht en één dag vol, Joosyne Celis slechts enkele uren, Janne Callens één nacht, Willemyne Sveermans drie nachten en drie dagen... Uitgeput gingen ze tot 'bekentenissen' over en beschreven hun nachtelijke escapades in detail. De heksen kwamen samen bij het galgenveld, in de buurt van een boerderij, in een huis of bij een molen. Ze waren 's nachts door hun duivel uit bed gehaald en al vliegend naar de bijeenkomst gebracht: ze waren 'by nachte in danssynghe ende vergaedynghe van de bosse gheesten' geweest. Eerst vereerden ze de opperduivel met een aarskus. Omdat het pikdonker was, zorgde een duivel met een kaars voor de nodige belichting. Daarna aten ze samen aan een tafel waarop groene kaarsen en gekookte spijzen waren klaargezet. In het holst van de nacht dansten ze op de muziek van onzichtbare violisten of fluitspelers. Er waren ook nachtelijke bijeenkomsten zonder duivels waar de heksen met elkaar praatten over het kwaad dat ze recentelijk hadden aangericht. De vrouwelijke heksen hadden ook geregeld geslachtsgemeenschap met hun duivels, meestal 's nachts maar ook overdag. Ze hadden zich 'des nachts van den boosen viant vleeschelicken laten bekennen'. De penis van de duivel voelde daarbij steeds ijskoud aan.

De grens tussen de brandstapel en een andere straf

Volgens Fernand Vanhemelryck was een bekentenis van een heks dat hij of zij bovennatuurlijke relaties onderhield met de duivel van doorslaggevend belang om naar de brandstapel verwezen te worden. Wie niet bekende of van wie er onvoldoende bewijzen waren van demonologische betrekkingen ontsnapte aan de vuurdood.¹³ Dezelfde auteur schrijft echter ook dat het niet altijd eenduidig is: ook heksen die hun duivelse relaties toegaven, ontsnapten aan de brandstapel. Bovendien waren er grote geografische verschillen en er is ook een verschil in de houding van de rechters te bespeuren.¹⁴

13 F. Vanhemelryck, *Het gevecht met de duivel. Heksen in Vlaanderen* (Leuven, 1999) 103.

14 *Ibidem*, 104–108.

De zes heksenprocessen in Laarne spelen zich af in een beperkte tijdspanne en worden allemaal voor dezelfde rechtbank (het hof van Laarne) gevoerd. Dat maakt deze casus bijzonder interessant om na te gaan wat de reden is waarom twee van de zes beschuldigten niet op de brandstapel terecht gekomen zijn. Geografische verschillen en een mildere houding van bepaalde rechters kunnen hier als reden uitgesloten worden. In de Laarnse heksenprocessen moeten andere redenen spelen.

De Laarnse heksen hebben een klassiek profiel: vooral vrouwen van oudere leeftijd. Drie vrouwen waren arm en twee daarvan in de steek gelaten door hun man. Alle beschuldigten waren gehuwd. Twee vrouwen waren actief als vroedvrouw, één beschuldigde (de man) had een opleiding genoten. In drie gevallen waren de ouders ook al verdacht van hekserij. Een analyse van de getuigen ten laste levert geen duidelijke indicaties op. Er waren getuigen van alle leeftijden, ongeveer evenveel mannen als vrouwen, meestal buren en uit dezelfde sociale klasse.¹⁵ Ook de beschuldigingen waren klassiek: betoveren van mensen en dieren, deelname aan de nachtelijke heksen-sabbat, geslachtsgemeenschap met de duivel. Ook daar zien we geen opvallende verschillen tussen de ter dood veroordeelden en de anderen. Een onderscheid in de beoordeling tussen toverij of activiteiten bij dag of bij nacht wordt niet gemaakt. De nachtelijke activiteiten wegen niet zwaarder door en worden niet als ernstiger feiten beschouwd.

15 Monballyu, *Heksenprocessen*, 233–235

Interessant om aan te stippen is dat de heer van Laarne alle getuigenverhoren bijwoonde,¹⁶ behalve de getuigenverhoren ten laste en ten onlaste van

16 Dat was zeer uitzonderlijk.

Joosyne Luycx, want dat was hem door de Gentse heksenadvocaten verboden. Was dit omdat zijn aanwezigheid een zekere druk uitoefende op de getuigen? Hetzelfde verbod gold echter ook voor de baljuw. En de getuigen ten laste bleven bij hun verklaringen. Natuurlijk waren de kasteelheer en de baljuw twee overtuigde heksenjagers.¹⁷ Zij blijken steeds het initiatief genomen te hebben voor de vervolgingen en gingen snel en doortastend te werk. Wel volgden ze steeds het meerderheidsadvies van de Gentse heksenadvocaten. Het overbrengen, in laatste instantie, van Lieven Lammens naar Gent, lijkt niet direct effect gehad te hebben op het eindoordeel (wel het feit dat hij niet bekende tijdens de tortuur).

De heksen van Laarne beschuldigden ook verschillende medeplechtigen. Sommigen werden vervolgd, anderen niet. Waarom sommigen niet vervolgd werden is niet altijd duidelijk. Van één weten we dat ze zwaar ziek was, van anderen is niets geweten. Uiteindelijk was het de heer van Laarne en de baljuw die beslisten over wel of niet vervolgen. Misschien zouden de proceskosten te hoog oplopen? Misschien waren er onvoldoende getuigen ten laste? Misschien vonden ze dat zes processen en vier verbrande heksen voldoende waren als voorbeeld en/of als zondebok?

Sommige heksen kregen steun van hun familie. In het geval van Lieven Lammens zorgde de familie voor een tegenexpertise in verband met de duivelstekens. Joosyne Luycx kon rekenen op haar echtgenoot. Maar ook dit is geen doorslaggevende factor om de brandstapel te ontlopen. Janne Callens was immers uit de gevangenis ontsnapt met hulp van haar familie, maar dat heeft haar niet kunnen redden. En bovendien is het proces van Joosyne Luycx het enige waarin een familielid als getuige ten laste optrad!¹⁸ Blijft de vraag waarom Lieven Lammens en Joosyne Luycx dan toch niet op de brandstapel terechtgekomen zijn. De redenen zijn enkel en alleen in het procesverloop zelf te vinden, maar zijn verschillend in de twee zaken.

Lieven Lammens liet zich bijstaan door een procureur die de beschuldigingen weerlegde en wees op procedurefouten. Deze procureur werd evenwel voor zijn diensten bedankt omdat hij te duur was. Lieven bekende tijdens een eerste tortuur, maar trok de bekentenissen weer in. Hij bekende opnieuw tijdens een tweede tortuur, maar trok de bekentenissen opnieuw in. Dat leidde tot een rustpauze in het proces. Lieven Lammens diende uiteindelijk zelf een verzoekschrift in om een uitspraak te bespoedigen. Daarop werd hij overgebracht naar Gent. Het niet bekennen tijdens de derde tortuur heeft hem van de brandstapel gered. De man moet zeker fysiek, maar ook psychisch erg sterk geweest zijn om dat alles te doorstaan. Joosyne Luycx werd van bij het begin bijgestaan door een procureur die de beschuldigingen weerlegde. Er werden ook getuigen ten onlaste gehoord. Uiteindelijk werd de zaak aan de heksenadvocaten voorgelegd en werd ze vrijgesproken.

17 Toen de kasteelheer in oktober 1607 ziek werd, legde men de processen stil tot hij weer genezen was en opnieuw alle ondervragingen en getuigenverhoren kon bijwonen. Uit de processtukken blijkt ook dat hij soms zelf het initiatief nam om de heksenadvocaten in Gent te raadplegen. Waarschijnlijk werd hij gedreven door religieuze ijver, angst voor de duivel en drang om zondebokken te vinden voor de rampen die Laarne in die jaren teisterden. Dat laatste kwam uiteindelijk ook zijn populariteit ten goede.

18 De schoondochter getuigde dat Joosyne gezegd had dat ze bang was om opgepakt te worden voor hekserij.

Conclusie

In 1607–1608 traden de heer van Laarne en de baljuw op als ware heksenjagers. Ze beslisten soeverein over al dan niet vervolging van de betichten. Er werden in totaal zes processen gevoerd. Daarbij wonnen ze op cruciale momenten steeds het advies in van de heksenadvocaten in Gent. Vier heksen werden verbrand. Eén werd vrijgesproken. Eén werd verbannen.

Joosyne Luycx werd van bij het begin bijgestaan door een rechtsgeleerde procureur die een goede verdediging kon opbouwen en getuigen ten onlaste aanbracht. Joosyne werd vrijgesproken. Lieven Lammens liet zich slechts in de eerste fase door een procureur bijstaan. Hij werd gefolterd, maar herriep nadien zijn bekentenissen. Tijdens de derde foltering slaagde hij erin om te blijven ontkennen. Daarop werd hij verbannen.

Uit de casus van de heksen van Laarne blijkt dat een goede verdediging een cruciaal element was om de vuurdood af te wenden. Een procureur was echter een dure aangelegenheid en enkel weggelegd voor de meer bemiddelde beschuldigten. Arme vrouwen die aan de rand van de samenleving stonden, hadden niet de middelen om een procureur in te schakelen. Ze konden zelfs meestal ook niet rekenen op de steun van hun echtgenoot of familie. Die vrouwen hadden na hun arrestatie geen schijn van kans om de brandstapel nog te ontlopen. Een tweede belangrijk element was de tortuur: eens het proces in die fase gekomen was, was de zaak meestal verloren. Behalve voor wie sterk genoeg was om verschillende foltersessies te doorstaan zoals in het geval van Lieven Lammens, maar dat is eerder uitzonderlijk.

Beredeneerde bibliografie

De historiek van het kasteel van Laarne is uitstekend samengebracht in de publicatie van P. Devos, *Het Kasteel van Laarne* (Gent, Provincie Oost-Vlaanderen, 1995). Een goede aanvulling hierop is het artikel van P. de Pessemier 's Gravendries, 'Het Slot van Laarne – Of de vitaliteit van een historisch monument' / 'Le château de Laarne – Ou la vitalité d'un monument historique', in: *Historische Woonsteden / Maisons d'Hier et d'Aujourd'hui*, 193 (2017) 5–10.

Over de heksenwaan in Vlaanderen werd al veel gepubliceerd. Standaardwerken zijn: J. Monballyu, *Van hekserij beschuldigd. Heksenprocessen in Vlaanderen tijdens de 16de en 17de eeuw* (Kortrijk-Heule, 1996). F. Vanhemelryck, *Het gevecht met de duivel. Heksen in Vlaanderen* (Leuven, 1999). Een uitstekende analyse van de heksenprocessen is te vinden in J. Monballyu, *De heksen en hun bureu. Heksenprocessen in de Lage Landen 1598-1652* (Leuven, 2015).

De heksenprocessen van Laarne kregen ruime aandacht, vooral in *Castellum*, het tijdschrift van de lokale (Laarnse) historische kring. J. De Wilde, 'Het belang van getuigenissen bij gerechtelijke onderzoeken voor genealogische opzoeken. Casus: de heksenprocessen te Laarne (1607–1608)', *Castellum*, 14 (1997) 37–40. J. De Wilde, 'Het *faict van tooverie* in Laarne (1607–1608): enkele feiten en bedenkingen', *Castellum*, 18 (2001) 3–32. D. Van Damme en C. Lostrie, 'De heksenprocessen van Laarne', *Castellum*, 1/4 (1984) 5–8. Id., 'Het toneel van de heksenvervolging te Laarne', *Castellum*, 2/1 (1985) 10–13. Id., 'De jacht op heksen', *Castellum*, 3/1 (1986) 8–10. Id., 'Het proces van de baljuw en de beul', *Castellum*, 3/2 (1986) 6–10. Id., 'De duivel ontmaskerd', *Castellum*, 3/3 (1986) (ongepagineerd). Van C. Van Damme-Lostrie, verscheen ook een artikel met veel onnauwkeurigheden: 'Te Laarne op het zand zijn de heksen verbrand, Hekserij in Laarne op het einde van de 16de eeuw en in het begin van de 17de eeuw', *Volkskunde*, 82 (1981) 68–91. Een uitstekende studie over de Laarnse heksenprocessen is van de hand van J. Monballyu, 'Heksenprocessen te Laarne in 1607–1608: een samenspel van "krachten van onderen" en "krachten van boven"', *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde* (4de reeks, 21, jaarboek 2002) 191–249.

Biografie

Véronique Lambert (1966) is doctor in de geschiedenis (specialisatie middeleeuwse geschiedenis) en master cultuurmanagement. Ze werkte als redacteur, gastprofessor (UGent en UA), erfgoedbeleidscoördinator, conservator en wetenschappelijk medewerker. In 2016 richtte ze Verbo Vero op, een bureau dat zich toespitst op historisch onderzoek en publieksgeschiedenis. Sinds 2018 is ze ook directeur van het Kasteel van Laarne.